

FACULTADE DE FILOLOXÍA
FACULTADE DE XEOGRAFÍA E HISTORIA

**MÁSTER OFICIAL
ESTUDOS MEDIEVAIS EUROPEOS.
IMAXES, TEXTOS E CONTEXTOS**

A Igrexa e a espiritualidade medieval

Profesorado

Manuel Negri

Mariña Bermúdez Beloso

Mª Dolores Fraga Sampedro (coordinación)

Marta Cendón Fernández

GUÍA DOCENTE REVISADA E MATERIAL DIDÁCTICO

2024/2025

FACULTADE DE FILOLOXÍA. FACULTADE DE XEOGRAFÍA E HISTORIA

AUTORES/AS: Manuel Negri; Mariña Bermúdez Beloso; Mª Dolores Fraga Sampedro; Marta Cendón Fernández

Edición electrónica. 2024

ADVERTENCIA LEGAL: Reservados todos os dereitos. Queda prohibida a duplicación total ou parcial desta obra, en calquera forma ou por calquera medio (electrónico, mecánico, gravación, fotocopia ou outros) sen consentimento expreso por escrito dos autores.

1. DATOS DESCRIPTIVOS DA MATERIA

- Nome e código: P5091202
- Tipo de materia: optativa
- Número de créditos teóricos e prácticos: 6 créditos ECTS
- Cuadrimestre: 2º
- Prerrequisitos recomendados:
 - Capacidade de lectura en linguas diferentes, empregando edicións bilingües cando sexa posible.
 - Boa disposición á lectura e o comentario.
- Profesores que a imparten (indicando a área de coñecemento a que están adscritos):

Manuel Negri (Filoloxía Románica)
Mariña Bermúdez Beloso (Historia Medieval)
Mª Dolores Fraga Sampedro (Historia da Arte)
Marta Cendón Fernández (Historia da Arte)

- Lingua(s) en que se imparte: Castelán, Galego
- Horas e lugar de titorías:

Dr. Manuel Negri (m.negri@usc.es)

despacho 111 (Facultade de Filoloxía)

Titorías: martes e xoves, 11-14 h.

Dra. Mariña Bermúdez Beloso (marinha.bermudez@usc.es)

despacho 229 (Facultade de Xeografía e Historia) Titorías:

martes e xoves, 11:00-13:00, martes 17:00-19:00

Dra. M. Dolores Fraga Sampedro (mdolores.fraga@usc.es)

despacho 208 (Facultade de Xeografía e Historia)

Titorías: pendente de asignación

Dra. Marta Cendón Fernández (marta.cendon@usc.es)

Despacho 30 (Facultade de Xeografía e Historia)

Titorías: luns e martes, 11-14 h.

- Páxina web recomendada: <http://www.usc.es/filrom/teaching/master/>
- Calendario e horario detallado de clases, modificado segundo clases on-line. Véxase o último apartado da guía onde se especifica organigrama detallado da materia.

2. SENTIDO DA MATERIA NO PROCESO FORMATIVO DO MÁSTER

No estudo dos procesos históricos, na vida e percepción de seus protagonistas (con identidade manifesta ou anónima) é indispensable a indagación na espiritualidade medieval, posto que o seu descoñecemento implicaría unha visión nesgada da Idade Media. En Occidente, esta dimensión lígase á Historia do Cristianismo, a vida da Igrexa e os modelos de fe propostos. Neste sentido, a materia oríéntase ao estudo do concepto de santidad dende as súas orixes, a través das fontes textuais (actas de canonización, lendas, textos hagiográficos, crónicas...) e a súa plasmación en referentes visuais. Formúlase a análise das peculiaridades iconográficas que axudan a reconstruír a historia e as fontes perdidas, e a investigación de textos e imaxes, na súa transmisión e recepción polo conxunto da sociedade. Outros aspectos a estudar, derivados da intensificación da espiritualidade por parte dos laicos, son o desenvolvemento de movementos heréticos e o nacemento da Inquisición.

O estudo desta materia é importante para aquel alumnado preocupado pola adquisición dunha formación e especialización na Idade Media xa que complementa unha visión global e integradora da cultura europea medieval nas súas diversas manifestacións, principal obxectivo deste máster interdisciplinar. A través do estudo da evolución da Igrexa e os seus modelos de santidad dende unha metodoloxía innovadora (na interacción texto-imaxe-proceso histórico) preténdese:

- capacitar ao alumnado para abrir vías de investigación novidosas nesta área de estudo.
- posibilitar que os seus traballos revisen o patrimonio cultural medieval nas súas diversas manifestacións (textuais, artísticas) de forma crítica.
- deste modo, facer que contribúan ao desenvolvemento cultural europeo mediante a correcta valorización do legado medieval.

3. OBXECTIVOS ESPECÍFICOS DA MATERIA

- Dar a coñecer, a grandes trazos, o marco histórico-cultural do cristianismo desde as súas orixes ata a Idade Media.
- Estudar o concepto e evolución da santidad, así como a produción literaria que xera tanto en latín como nas diferentes linguas románicas e a súa manifestación na arte medieval.
- Analizar a tipoloxía das vidas de santos e das coleccións de milagres, centrando a atención en Santiago e María.
- Dar a coñecer a intensificación de vivencias espirituais por parte dos laicos que desembocan en ocasións en herexías.
- Dar a coñecer o desenvolvemento das herexías no contexto da relixiosidade baixomedieval e a resposta da Igrexa para fixar a ortodoxia.
- Estudar a figura de santos cruciais para o desenvolvemento da arte medieval en xeral, tales como san Bieito e san Francisco e as respectivas ordes que fundaron.

- Analizar o proceso evolutivo na iconografía do santo na Idade Media, dende a interdisciplinariedade das fontes textuais.
- Estudar a iconografía de san Francisco e os seus frades como reflexo da integración da Orde na espiritualidade e a sociedade baixomedieval.
- Observar as peculiaridades dos mosteiros femininos mendicantes e a súa singularidade.
- Estudar as manifestacións da devoción a finais da Idade Media.

4. CONTIDOS, TEÓRICOS E PRÁCTICOS

1) O CRISTIANISMO E A PRODUCCIÓN HAXIOGRÁFICA DESDE AS SÚAS ORIXES ATA A IDADE MEDIA.

- 1.1. Achegamento ás orixes do cristianismo.
- 1.2. Definición de santo/santidade. Evolución do concepto de santidade (mártires, ascetas. Bispos, “Reis santos”). As reliquias. A predicación.
- 1.3. Haxiografía en latín e linguas romances. Evolución e tipoloxía dos textos haxiográficos: martiroloxios, pasionarios, *Vitae*, *legendae*, *miracula*. O *Liber Sancti Iacobi*.
- 1.4. Irrupción da figura da Virxe na corrente haxiográfica. As coleccións de milagres marianos:
 - 1.4.1. Mariais latinos e romances
 - 1.4.2. Gautier de Coinci, Gonzalo de Berceo, Afonso o Sabio.
 - 1.4.3. As *Cantigas de Santa María*: *liber miraculorum* e fonte documental.

2) ESPIRITUALIDADE E HEREXÍA

- 2.1. Introducción
- 2.2. Movementos de pobreza voluntaria
 - 2.2.1. Conceptos
 - 2.2.2. Modelo de imitación da vida apostólica e *pauperes Christi*
- 2.2 Herexía e Inquisición
 - 2.2.1. Conceptos
 - 2.2.2. Fixación da ortodoxia
 - 2.2.3. Espazos e cronoloxía
 - 2.2.4. As orixes da Inquisición
- 2.3. Cátaros e Valdenses
 - 2.3.1. O movemento valdense
 - 2.3.2. O catarismo
 - 2.3.3. A loita contra cátaros e valdenses. A Cruzada Albixense
- 2.4. Espiritualidade feminina e herexía
 - 2.4.1. O papel da muller dentro da herexía
 - 2.4.2. Algúns exemplos
- 2.5. Espirituais franciscanos e laicos no seu arredor
 - 2.5.1. Singularidades e figuras
 - 2.5.2. Apostólicos e dolcínianos

3) ARTE, DEVOCIÓN E PREDICACIÓN. DA SANTIDADE MONÁSTICA Á

MENDICANTE.

3.1. Santidade monástica, santidade mendicante. Fontes textuais e iconográficas para o retrato dos seus fundadores

3.2. Haxiografías mendicantes e imaxes na difusión das devocións: a codificación dos episodios e a problemática na transmisión da imaxe

3.3. Propostas femininas na espiritualidade mendicante: espazos e imaxes

4) OS SANTOS E A MORTE. TEXTOS E IMAXES COMO REFLEXO DAS DEVOCIÓNS NA IDADE MEDIA.

4.1. Cando a morte se achega.

4.2. As devocións dos bispos no final da Idade Media

- a) Os Apóstolos
- b) A Virxe
- c) Os Pais da Igrexa
- d) Os fundadores de Ordes
- e) Outros santos relacionados coa morte
- f) Os santos pertencentes ás Ordes Mendicantes
- g) Santos locais

4.3. Escultura funeraria episcopal como reflexo de devocións

5. BIBLIOGRAFÍA

Recoméndase ao alumnado a lectura de obras antes de comezar as leccións desta materia. A continuación, sinálase a bibliografía básica, dividida en catro grandes bloques correspondentes coa organización dos contidos.

Lecturas recomendadas:

Vauchez, A., *La espiritualidad del occidente medieval*, Cátedra, Madrid, 1995.

Outras lecturas recomendadas:

García de Cortázar, J. A., *Historia religiosa del Occidente Medieval: años 313-1464*, Madrid, Akal, 2012.
Lenzenweger, J., Stockmeier, P., Amon, K., Zinhobler, R., (dir.), *Historia de la Iglesia católica*, Barcelona, 1989, pp. 231-398.

Fernández Conde, F. J., *La religiosidad medieval en España: Alta Edad Media (siglos VII-X)*, Gijón, Trea, 2008.

Fernández Conde, F. J., *La religiosidad medieval en España, Plena Edad Media (siglos XI- XIII)*, Gijón, Trea – Oviedo, EDIUNO, 2005.

Fernández Conde, F. J., *La religiosidad medieval en España: Baja Edad Media (siglos XIV- XV)*, Gijón, Trea, 2011.

Mitre Fernández, E., *Las claves de la Iglesia en la Edad Media (313-1492)*, Planeta, Barcelona, 1991.

1) O CRISTIANISMO E A PRODUCCIÓN HAXIOGRÁFICA DESDE AS SÚAS ORIXES ATA A IDADE MEDIA

Bacci, M., *Lo spazio dell'anima. Vita di una chiesa medievale*, Roma-Bari: Laterza, 2005.

Baños Vallejo, F., *La hagiografía como género literario en la Edad Media. Tipología de doce Vidas individuales*

castellanas, Oviedo: Universidad de Oviedo, 1989.

Baños Vallejo, F., "El conocimiento de la hagiografía medieval castellana. Estado de la cuestión", en Marc Vitse, coord., *Homenaje a Henri Guerreiro: la hagiografía entre historia y literatura en la España de la edad Media y del Siglo de Oro*, 2006, pp. 65-96.

<http://www.vallenaierilla.com/berceo/banosvallejo/hagiografiacastellana.htm>

Barnay, S., *El cielo en la tierra. Las apariciones de la Virgen en la Edad Media* [trad. G. Rosón], Madrid: Ediciones Encuentro, 1999.

Boesch Gajano, S., *La santità*, Roma-Bari: Laterza, 1999.

Dubois, J. – J. L. Lemaire, *Sources et méthodes de l'hagiographie*, Paris, Cerf, 1993.

Fidalgo, E., *Cantigas de Santa María*, Vigo, Xerais, 2002.

https://www.academia.edu/9699871/As_Cantigas_de_Santa_Maria

Fidalgo, E. (coord.), *As Cantigas de Loor de Santa María*. Edición e comentario, Xunta de Galicia, Santiago, 2004. https://www.academia.edu/9694099/As_Cantigas_de_Loor_de_Santa_Mar%C3%ADa

Fidalgo, E., "La gestación de las *Cantigas de Santa María* en el contexto de la escuela poética gallego-portuguesa", *Alcanate*, 8, 2012-2013, pp. 17-42.

https://www.academia.edu/9693687/La_gestaci%C3%B3n_de_las_Cantigas_de_Santa_Mar%C3%ADa_en_la_corte_alfons%C3%AD

Gonzalo de Berceo. Milagros de Nuestra Señora, F. Baños, ed., Barcelona, Crítica, 1997.

Goodich, M. E., *Miracles and Wonders. The development of the concept of miracle, 1150-1350*, Aldershot-Burlington, Ashgate, 2007.

Grégoire, R., *Manuale di agiologia. Introduzione alla letteratura agiografica*, Fabriano: Monastero san Silvestre Abate, 1987.

Il grande libro dei santi (3 vols), Edizioni San Paolo, Roma, 1999.

Kieckhefer, R., "Imitators of Christ: Sainthood in the Christian Tradition", en *Sainthood: Its Manifestations in World Religions*, Berkeley, University of California Press, 1990, pp. 1-43.

La leyenda dorada. Santiago de La Vorágine (J.M. Macías, trad.), Madrid, Taurus, 1982.

Longo, U., *La santità medievale*, Roma, Jouvence, 2007.

Mettmann, W., *Alfonso X, el Sabio. Cantigas de Santa María*, Madrid: Castalia, 1986-89. 3 vols.

O' Callaghan, J., *Alfonso X and the Cantigas de Santa María. A poetic Biography*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998.

Parkinson, S.- D. Jackson, "Collection, Composition and Compilation in the Cantigas de Santa María", *Portuguese Studies*, 22, 2006, 159-172.

Philippart, G., *Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques*, Brepols: Turnhout, 1977 [col. Typologie des sources du Moyen Age Occidental, 24/25].

Pietri, C., "L'évolution du culte des saints aux premiers siècles chrétiens: du témoin à l'intercesseur", en *Les fonctions des saints dans le monde occidental (IIIe-XIIIe siècles). Actes du colloque organisé par l'École française de Rome avec le concours de l'Université de Rome 'La Sapienza' (Rome, 27-29 octobre 1988)*, Roma, Palazzo Farnese, École Française de Rome, 1991, pp. 15-36.

Puech, H.-Ch., *Storia del cristianesimo* [trad. M.N. Pierini], Roma-Bari: Laterza-Mondadori, 2003.

Simonetti, M. – E Prinzivalle, *Storia della letteratura cristiana antica*, Casale Monferrato, PIEMME, 1999.

2) ESPIRITUALIDADE E HEREXÍA

Amores Bonilla, P. A. "Revolución o levantamiento. La herejía milenarista de los *apostolici*". *Historias del Orbis Terrarum*, nº 23, 2019, 139-169. Disponible en <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7198125>

Arcelus Ulibarrena, J.M., *Visionarios y MSS. Proféticos (ss. XIV-XV) en los reinos hispánicos: Traducción y manipulación*, Saarbrücken: Editorial Académica Española, 2013.

Bailey, M. D. and Sean L. F. (ed.), *Late medieval heresy: new perspectives: studies in honor of Robert E. Lerner*, York: York Medieval Press, 2018.

Barber, M., *The Cathars: dualist heretics in Languedoc in the High Middle Ages*, Harlow: Longman, 2000.

Cathars in question. Ed by A. Sennis. York: York Medieval Press, 2018.

Duvernoy, J., *Inquisition à Pamiers: cathares, juifs, lépreux: devant leurs juges*, Toulouse: Privat, 1985.

García de Cortázar, J. Á., Teja Casuso, R. (coords.), *Mujeres en silencio: el monacato femenino en la España medieval*, Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real del Patrimonio Histórico, 2017.

Graña Cid, Mª M., "Vivir la vida celestial: caridad y acción social en beguinas y beatas (siglos XIII-XV)", en *Estudios Eclesiásticos*, vol. 93, n. 366, 2018, 511-550.

Grau Torras, S., *Cátaros e Inquisición en los reinos hispánicos (siglos XII-XIV)*, Madrid: Cátedra, 2012.

Guijarro González, S., “Religiosidad laica y movimiento valdense”, en J. Á. García de Cortázar (coord.), *Cristianismo marginado: rebeldes, excluidos, perseguidos. II. Del año 1000 al año 1500*, Aguilar de Campoo: Centro de Estudios del Románico, 1999, pp. 31-50.

La represión de la disidencia religiosa: de la Inquisición Medieval a la Moderna. *Clío & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, nº 2, 2005. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/revista/5974/A/2005>

Lambert, M., *Medieval heresy: popular movements from the gregorian reform to the reformation*, Oxford, Blackwell, 1994

Las Herejías Medievales. *Clío & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, nº 1, 2004. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/revista/5974/A/2004>

Late medieval heresy: new perspectives: studies in honor of Robert E. Lerner, York: York Medieval Press, 2018.

Leff, G., *Heresy in the later Middle Ages: the relation of heterodoxy to dissent: c. 1250-c. 1450*, Manchester: University Press, 1967.

Lerner, R. E., *The heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*, Notre Dame, Ind: University of Notre Dame Press, 2007.

Little, L.K., *Pobreza voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, Madrid: Taurus, 1983.

Magia, superstición y brujería en la Edad Media. *Clío & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, nº 8, 2011. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/revista/5974/A/2011>

Mitre Fernández, E. “Al margen del valdismo y del catarismo religiosidades "desviadas" y movimientos populares del Occidente (Panorama histórico y elenco bibliográfico)”, *Norba: Revista de historia*, nº 21, 2008, 181-203. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3209783>

Mitre Fernández, E. “La disidencia religiosa en el bajo medievo: ¿Una forma de contestación social?”, *Edad Media: revista de historia*, nº 4, 2001, 37-58. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=209662>

Moore, R.I., *The war on heresy: faith and power in medieval Europe*, London, Profile, 2012.

Nieto-Isabel, D.I., “«Qui spiritus ambo sunt unum». La red de espiritualidad beguina del Languedoc a inicios del siglo XIV”, en B. Garí (coord.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los reinos hispánicos*, Viella, 2013.

Ortega Martín, E. “Heterodoxias medievales. La herejía del año mil en la Edad Media”, *Proyección: Teología y mundo actual*, nº 274, 317-332. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7076084>

Ortega Martín, E. “Heterodoxias medievales. El libre espíritu, el misticismo herético y Joaquín de Fiore”, *Proyección: Teología y mundo actual*, nº 276, 65-80. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7358841>

Pou y Martí, J.M., *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes*, Madrid: Colegio “Cardenal Cisneros”, 1991.

Ríos Rodríguez, Mª L., “Conventualismo y manifestaciones heréticas en la Baja Edad Media”, en *III Semana Estudios Medievales. Nájera 1992*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 1993, pp. 129-160. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=554246>

Santonja, P. “Mujeres religiosas: Beatas y Beguinas en la Edad Media. Textos satíricos y misóginos”, *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval*, 14, 2003-2006, 209-228. Disponible en: <http://hdl.handle.net/10045/11586>

Santonja, P. “Francesc Eiximenis y su época: finales del siglo XIV y principios del siglo XV”, *Azafea: revista de filosofía*, nº 2, 1989, 19-35. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2536169>

Schmitt, J.-C., *Mort d'une hérésie: l'Eglise et les Clercs Face aux Béguines et aux Béghards du Rhin Supérieur du XIV au XV siècle*, Paris, Mouton, D.L. 1978.

Schmitt, J. C. “¿Hubo imágenes heréticas en la Edad Media?”, *Revista Estudios*, nº 27, 2013, 8-24. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5467032>

Sparks, C., *Heresy, Inquisition and life cycle in medieval Languedoc*, Woodbridge, York Medieval Press, 2014.

Vauchez, A. *Les Hérétiques au Moyen Âge. Suppôts de Satan ou chrétiens dissidents*. CNRS Editions, Paris 2014.

3) ARTE, DEVOCIÓN E PREDICACIÓN. DA SANTIDADE MONÁSTICA Á MENDICANTE

Andrade Cernadas, J.M.: *El monacato benedictino y la sociedad de la Galicia medieval (siglos X al XIII)*. A Coruña, 1997.

Andrade Cernadas, J.M., "Faint black, brilliant white: from the weakness of Cluny to the strength of the Cistercians (Galicia and Portugal, twelfth and thirteenth centuries)", en *Journal of Medieval Iberian Studies* 2017, 1-21
<http://dx.doi.org/10.1080/17546559.2017.1312480>

Azpiroz Costa, A., *Libro de las constituciones y ordenaciones de los frailes de la Orden de Predicadores*, Roma, Curia generalicia, 2014.
<https://www.dominicos.org/media/uploads/recursos/libros/constituciones.pdf>

Butler, C.: *Monacato benedictino*. Zamora, 2001.

Colesanti, G.M.; Garí, B.; Jornet-Benito, N.: *Clarisas y dominicas. Modelos de implantación, filiación, devoción y promoción artística en la Península Ibérica, Cerdeña, Nápoles y Sicilia*. Firenze, 2017.
<https://core.ac.uk/download/pdf/154815441.pdf>

Colombás, G.M. y Aranguren, J., eds: *Regla de san Benito*. Madrid, 1993 (4º reimp., 2006).
http://www.catedralesgoticas.es/pdf/regla_san-benito.pdf

Espiritualidad y Franciscanismo. VI Semana de Estudios medievales. Nájera 31 julio – 4 agosto 1995, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 1996.

Fraga Sampedro, Mª D.: "Il pellegrinaggio jacobeo e il Santo d'Assisi. Tradizioni e immagini francescane nell'area geografica iberica", en *Compostella. Rivista del Centro Italiano di Studi Compostellani - Università degli Studi di Perugia* 35, 2014, 13-39.

Frugoni, Ch., *Francesco e l'invenzione delle stimmate. Una storia per parole e immagini fino a Bonaventura e Giotto*, Torino: Einaudi, 1993.

García Oro, J., *San Francisco de Asís en la España medieval*, Santiago: CSIC, 1988.

Graña Cid, Mª Mar, Espacios de vida espiritual de mujeres (1260-1550), Tesis Doctoral, Córdoba, 2008. 3vol. <https://eprints.ucm.es/54927/1/T30953.pdf>

Graña Cid, Mª M., "Beguinat, beatas, monjas y terciarias: modelos femeninos de reforma franciscana (ca. 1400-1517)", en *Archivo Ibero-Americano* nº 79, nº 288-289, 2019, 305-348

Knowless, D., "Los siglos benedictinos. La primera expansión", en *El monacato cristiano*, Madrid, 1969, pp 36-53 <http://www.bibliotecagonzalodeberceo.com/berceo/knowles/primerexpansionbenedictina.htm>

Guerra, J. A. (ed.), *San Francisco de Asís. Escritos. Biografías. Documentos de la época*, Madrid: BAC, 2006.
 [otras versiones de las fuentes para el estudio de la Orden: <http://www.franciscanos.org/esfa/menud2.html>]

Lawrence, C. H.: *El monacato medieval*, Madrid: Gredos, 1999.
https://kupdf.net/queue/lawrence-c-h-el-monacato-medieval-forma-de-vida-religiosa-en-europa-occidental-durante-la-edad-medievalpdf_5a30c1e9e2b6f51d0479592c_pdf?queue_id=-1&cx=1585352462&z=NzcuMjcuMTI4LjI0OQ==

Lucía Gómez-Chacón, D., "Santo Domingo de Guzmán", en *Revista digital de iconografía medieval* V, 10, 2013, 89-106.
<https://www.ucm.es/data/cont/docs/621-2013-12-14-09.%20Santo%20Domingo%20de%20Guzm%C3%A1n.pdf>

Lahoz Gutiérrez, L., *La imagen y su contexto cultural. La iconografía medieval*, Madrid, ed. Síntesis, 2022.

Manso Porto, C., *Arte gótico en Galicia: los dominicos*, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1993 [2 vols.]

Manso Porto, C., *El Arte de la Orden de Predicadores en la Galicia medieval*, Madrid, 2016.
https://www.academia.edu/29701625/El_Arte_de_la_Orden_de_Predicadores_en_la_Galicia_Medieval

Núñez Rodríguez, M., "El caballero, su panegírico y la conjuración del miedo", *Cultura, poder y mecenazgo. Sémata. Ciencias Sociais e Humanidades* 10, 1998, pp. 361-388.
<https://minerva.usc.es/xmlui/handle/10347/4686>

Omaechevarría, I., *Escritos de santa Clara y documentos complementarios*, Madrid, BAC, 1993.

Transcripciones de los escritos, regla de santa Clara y otros en:
<https://www.franciscanos.org/esscl/menud2.html>

Pallares Méndez, M.C., *Historia das mulleres en Galicia. Idade Media*. [A Lama, Pontevedra]: Nigratrea, 2011.

Pazos-López, A., *Imágenes de la liturgia medieval. Palteamientos teóricos, temas visuales y programas iconográficos*, Valencia, tirant humanidades, 2023

Pérez Vidal, M., "Sancti Spiritus de Toro: arquitectura y patronazgo femenino", en *Liño* 14, 2008, 9-21. <https://dialnet.unirioja.es/revista/1706/A/2014>

Rodríguez Núñez, C.C., *Los Conventos femeninos en Galicia : el papel de la mujer en la sociedad medieval*. Lugo: Diputación Provincial, 1993.

Santo Domingo de Guzmán visto por sus contemporáneos, Madrid: BAC, 1947.

Volzone, R., Fontes, J.L., Martins, D. (eds. lit.), *Architectures of the soul: multidisciplinary approaches to the experiences and landscapes of seclusion and solitude*, Universidade Católica Portuguesa, Centro de Estudos de História Religiosa (CEHR), 2022.

4) OS SANTOS E A MORTE. TEXTOS E IMAXES COMO REFLEXO DAS DEVOCIÓNS NA IDADE MEDIA

- Beceiro Pita, I. (dir.): *Poder, piedad y devoción. Castilla y su entorno. Siglos XII-XV*, Sílex, Madrid, 2014.
- Cendón Fernández, M., “Hagiografía en los sepulcros episcopales castellanos (ss. XIV-XV)”, en *Hagiografía y archivos de la iglesia santoral hispano-mozárabe en las Diócesis de España*, *Memoria ecclesiae*, 25, 2004, 233-260. <https://www.academia.edu/10703078/Hagiografía%20en%20los%20sepulcros%20episcopales%20castellanos%20ss.%20XIV-XV>
- Cendón Fernández, M., “María y Iacobus en los Caminos Jacobeos”. Actas del IX Congreso Internacional de Estudios Jacobeos, celebrado en Santiago de Compostela del 21 al 24 de octubre de 2015; Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2017. https://www.academia.edu/34565793/Maria_y_Iacobus_en_los_Caminos_Jacobeos_Actas_del_IX_Congreso_Internacional_de_Estudios_Jacobeos_celebrado_en_Santiago_de_Compostela_del_21_al_24_de_octubre_de_2015_Xunta_de_Galicia_Santiago_de_Compostela_2017 ISBN 978-84-453-5249-6
- Chiffolleau, J., *La comptabilité de l'au-delà*, Rome: École Française de Rome, 1980.
- Ferrando Roig, J., *Iconografía de los santos*, Barcelona: Omega, 1950
- Herklotz, I., “Sepulcra” e “Monumenta” del Medioevo, Roma: Rari Nantes, 1990 [Collana di Studi di Storia dell'arte, 5].
- La mort au moyen âge. Colloque de la Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public*. Strasbourg: Société savante d'Alsace et des régions de l'Est, 1975.
- Les fonctions des saints dans le monde occidental (IIIe-XIIIe siècle). Actes du colloque organisé par l'École française de Rome avec le concours de l'Université de Rome “La Sapienza”*, Rome: École française de Rome, 1991 [Publications de l'École Française de Rome, 149]. https://www.persee.fr/issue/cfr_0000-0000_1991_act_149_1
- Mitre Fernández, E., *La muerte vencida. Imágenes e Historia en el Occidente Medieval (1200-1348)*, Madrid: Encuentro, 1988.
- Panofsky, E., *Tomb sculpture*, London: Thames and Hudson, 1964. <https://es.scribd.com/document/441988641/Tomb-sculpture-four-lectures-on-its-changing-aspects-from-ancient-pdf> https://openlibrary.org/books/OL24750232M/Tomb_sculpture
- Réau, L., *Iconographie de l'art Chrétien*, Paris: Presses universitaires de France, 1955-1959.
- Tenenti, A., *La vie et la mort à travers l'art du XV siècle*, Paris: L'Harmattan, 1983.
- Vauchez, A., *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge*, Rome: École Française de Rome, 1981.

Algunos recursos en formato electrónico:

- <http://www.netserf.org/>
- <https://sourcebooks.fordham.edu/sbook.asp>
- <http://franciscanos.org/frandp/menup.html>
- <https://www.dominicos.org/estudio/biblioteca-virtual/>

6. COMPETENCIAS QUE SE DEBEN ACADAR

- Comprensión do proceso da creación dun mito relixioso e da produción literaria que este mito xera.
- Cristalización, expansión e metamorfose de modelos de santidad e o seu reflexo iconográfico no tránsito da Idade Media temperá á Idade Media plena.
- Comprensión da estrutura dos textos haxiográficos (vidas de santos, lendas, milagres).
- Coñecemento de dous santos relevantes para a Cristiandade, san Bieito e san Francisco, a través das fontes haxiográficas e iconográficas e as interaccións entre imaxe e texto.
- Percepción da importancia e repercusión de san Bieito de Nursia e de san Francisco de Asís e as súas Ordes na espiritualidade baixomedieval a través da produción artística.
- Coñecemento das singularidades da espiritualidade mendicante feminina
- Análise das manifestacións relixiosas xeradas nas proximidades da morte. Afondamento nas devocións máis difundidas nos séculos XIV e XV

- Afondamento nas devocións máis difundidas nos séculos XIV e XV

7. METODOLOXÍA E RECURSOS

- As clases teóricas están dirixidas á análise dos contidos do programa, pero complementaranse con unha proposta de lecturas que teñen por obxectivo enriquecer o discurso teórico e alentar o diálogo entre profesores e alumnos a través da aula virtual.
- Indicaranse recursos on-line, fontes literarias, documentais e gráficas, para o seu estudo, con acceso on-line ou facilitados en pdf, na aula virtual, polos profesores da materia.
- Realizaranse, con carácter obrigatorio, algunhas clases prácticas con desprazamento a un lugar que permita o estudo *in situ* do explicado na aula, sempre no suposto que se conceda subvención económica. Terá lugar nunha data por confirmar e establecendo os cambios precisos co profesor ou profesora que imparta docencia ese mesmo día, se fose necesario.
- As titorías diríxense ao seguimento e orientación dos traballos (directrices bibliográficas e metodolóxicas para a súa elaboración, resolución de dúbidas da materia ou do traballo...).

8. SISTEMA DE AVALIACIÓN

Todo o alumnado debe participar nas clases presenciais aportando os seus comentarios e observacións persoais aos temas desenvolto. Tanto no exame dos textos como das imaxes, espérase do estudante a competencia necesaria para poder aplicar os contidos teóricos ofrecidos e o seu recoñecemento nos exemplos prácticos. A participación activa do estudante na aula equivalerá a un 30% da cualificación total.

O 70% restante obterase mediante a presentación dun traballo escrito proposto polos docentes. Na avaliación do traballo valorarase o grao de adecuación á materia. Para a súa entrega, débese subir o pdf á aula virtual, no apartado tarefa “entrega de traballos”.

Data límite de entrega do traballo: **26 de marzo (15 de xuño** para a segunda oportunidade)

O sistema de avaliación réxese polos mesmos criterios na primeira e segunda oportunidade.

Alumnado con dispensa oficial de asistencia a clases: serán avaliados polo traballo escrito individual (100%), indicado polo profesorado da materia. Este sistema aplicarase nas dúas oportunidades posibles.

En todas estas tarefas que haberá de realizar o alumnado para a súa avaliación, e seguindo as indicacións da USC referidas ao plaxio e ao uso indebido das tecnoloxías, é preciso indicar que para os casos de realización fraudulenta de exercicios ou probas será de aplicación o recollido na *Normativa de avaliación do rendemento académico dos estudantes e de revisión de cualificacións*.

9. OUTRAS INFORMACIÓNS DE UTILIDADE

Recomendacións para cursar a materia:

- Asistencia e participación activa durante o curso.
- Lectura da bibliografía recomendada polo profesorado.
- As lecturas deberán facerse de acordo co calendario fixado polo equipo docente para facilitar o correcto avance do programa.

ORGANIGRAMA DO DESENVOLVEMENTO DA MATERIA

TEMPO DE ESTUDO E TRABALLO PARA O/A ESTUDIANTE:

ACTIVIDADES	Horas presenciais	Horas non presenciais dirixidas	Horas de traballo autónomo	Total
Clases expositivas	18	---	20	38
Clases interactivas	24	15	30	69
Traballo escrito	-	12	25	37
Titorías	6	---	---	6
Total	48	27	75	150

O primeiro bloque temático, correspondente a “*O Cristianismo e a produción haxiográfica desde as súas orixes ata a Idade Media*” será desenvolvido polo profesor Manuel Negri en diferentes sesións ata completar 2 ECTS do total da materia.

A profesora Mariña Bermúdez Beloso imparte o segundo apartado do programa, “*Espiritualidade e herexía*”, en diferentes sesións ata completar 1 ECTS do total da materia.

A profesora Mª Dolores Fraga imparte o terceiro apartado do programa, “*Arte, devoción e predicación. Da santidad monástica á mendicante na arte medieval*”, en diferentes sesións ata completar 1 ECTS do total da materia.

A profesora Marta Cendón imparte o último apartado do programa, “*Os santos e a morte. Textos e imaxes como reflexo das devocións ao final da Idade Media*”, en diferentes sesións ata completar 2 ECTS do total da materia.

TEMPORALIZACIÓN ORIENTATIVA

LUGAR: Facultade de Xeografía e Historia. AULA 3

Horario: 16 – 17,45

DATA	Bloque temático 1	Bloque temático 2	Bloque temático 3	Bloque temático 4
xaneiro	8, 13, 14, 15, 20, 21, 22			
xaneiro - febreiro		22, 28, 29		
febreiro			3, 4, 5	
				10, 11, 12, 17, 18, 19, 24
25 – 26 febreiro	A docencia destes días trasládase á saída do 28 febreiro			
26 de marzo	Entrega de traballo			
15 de xuño	Entrega de traballo (segunda oportunidade)			

* A docencia destes días trasládase á saída cultural para visitar un lugar da xeografía galega representativo dos contidos da materia durante todo o día.

MATERIAIS DE APOIO

Algúns materiais de apoio facilitaranse aos alumnos a través da aula virtual.

RECOMENDACIÓNS PARA A REALIZACIÓN DO TRABALLO MONOGRÁFICO INDIVIDUAL

En función do tema da súa elección, cada estudante traballará **baixo a tutela dun dos profesores ou profesoras da materia**, e disporá de prazo ata o día **26 de marzo (15 de xuño** na segunda oportunidade) para entregar a versión definitiva do traballo escrito, que deberá aterse ás seguintes pautas:

- **Advertencia preliminar** sobre plaxio e “autoplaxio”: Nos traballos das materias debe evitarse toda forma de plaxio e, mesmo, de autoplaxio. É dicir, non é lícito aproveitar partes duns traballos noutros aínda que sexan da autoría do/a mesmo/a estudante. Terase especial vixilancia con esta práctica. Cando nun traballo se detecte máis dun parágrafo exacto ao escrito noutro traballo (total ou parcial), porase en coñecemento do/a estudante para que o modifique. No caso de que non teña en conta estas indicacións, o traballo pode ser cualificado como suspenso. En calquera caso, a consideración dos casos particularmente ambiguos queda sometida á decisión do grupo do profesorado da materia.
- Trátase dun traballo de iniciación á investigación, polo que ten que combinar as observacións persoais co estado da cuestión sobre o tema.
- Resulta fundamental a observación atenta dos materiais obxecto de estudo.
- Non se debe abusar das citas bibliográficas extensas; é preferible recoller as ideas principais e remitir ás obras en cuestión para completar a información.
- Extensión máxima: quince folios (da introdución ás conclusións), en letra de corpo 12, con entreliñado de 1,5 liñas (agás para as notas a rodapé, que irán en corpo 10).
- Bibliografía: ao final do traballo, seguindo un dos seguintes modelos:
 - a) Apelido, N. (ano), *título*, lugar: editorial. // Apelido, N. (ano), “título”, *revista*, vol., pp. // Apelido, N. (ano), “título”, *título da miscelánea*, lugar: editorial, pp.
 - b) Apelido, N., *título*, lugar: editorial, ano // Apelido, N., “título”, *revista*, vol., ano, pp. // Apelido, N., “título”, *título da miscelánea*, lugar: editorial, ano, pp.
- Referencias bibliográficas no texto do traballo ou en notas a rodapé: abreviadas: a) Apelido, ano: pp.; b) Apelido, *tít. abrev.*, pp.
- Coidarase de xeito especial a redacción e a puntuación.
- Non pode faltar un índice ao principio do traballo, nin unha breve introdución (que explique os obxectivos que persegue) e conclusións ao final.

París, Notre-Dame, jubé